

Резюме на монографията

Свят и свобода. Трансцендентална философия и модална онтология

от Боян Манчев

Издателство на НБУ, 717 с.

ISBN 978-619-233-243-3

София, 2023

Трансформативното условие на критиката. Въведение

Ако Кантовият критически проект е революционен, то това е на първо място поради неговия иманентен характер: Кантовата критика на разума е критика, осъществена от самия разум¹. Иманентната операция, на която се основава трансценденталната философия, следователно я разкрива не само като радикална критика на трансцендентната обусловеност – образцова структура на класическите метафизики и онто(тео)логии, но и като радикален опит за самоучредяване и автономно мотивиране на философската система – опит за създаване на философска система, която полага сама, чрез артикулирането на сложна понятийна мрежа, чрез себе си и в себе си, форма на желана всеобщност, или *свят*. С други думи, критическият проект представлява не само изследване, но и създаване на условие: той е концептуална *онтогония*. Философията става философско *светотворчество* с понятийни средства. От тази гледна точка залозите на трансценденталната философия са решаващи за всеки посткритически онтологически проект. След критическото сътресение старата метафизика е невъзможна. Невъзможна е и старата онтология.

Ето защо за проекта за една нова онтология е решаващо да доведе Кантовата критическа задача докрай. Радикалният обрат на критиката, но и критиката като радикален обрат, трябва да предполага не само рефлексивно завръщане върху собственото условие, а и неговото

---

¹ В това отношение съм единомдушен с Жил Делюз, който в „Ницше и философията“ въвежда Кантовата критика – крайъгълен камък на философията на Ницше, след който Ницше се впуска в пустошта без път – така: „Кант е първият философ, схванал критиката като изправена пред изискването да бъде тотална и позитивна като критика: тотална, защото „нищо не трябва да ѝ убягва“; позитивна, афирмативна, защото не ограничава способността за знание без при това да освободи други, непознати дотогава способности. (...) Геният на Кант в „Критика на чистия разум“ се състои в това да създаде една иманентна критика. Критиката не трябва да бъде критика на разума чрез чувството, чрез опита, чрез една външна инстанция, каквато и да е тя. И критикуваното също така не трябва да е външно на разума“ (вж. Gilles Deleuze, *Nietzsche et la philosophie*, Paris, PUF, 1962, с. 102; 104).

преобръщане: не просто връщане на условието към самото него, а пре-обръщането му в самото него. Имплициранията в двусъставното заглавие на тази книга концептуална операция визира именно това загадъчно преобръщане: съотношението *трансцендентална философия – модална онтология* трябва да се чете като динамично, трансформативно отношение. Радикализацията на критиката означава схващането на условието като преобразуваща трансформация на условието. Следователно, в съгласие с иманентната радикализация на критиката, *условието* – или условията – вече ще бъдат разбирани не само като познавателни условия, а като условия на производството на самото условие. В зависимост от философския речник синтагмата *условия на производството на условие* би могла да звучи като *производство на истина, полагане на битие, творчество на* (възможен или необходим) *свят*.

Задачата на този труд следователно е иманентното преобразуване на изследването на условието на възможност в полагане на необходимо условие, или с други думи – действителното преосмисляне на трансценденталната философия като модална онтология.

Защо свят? Защо свобода? Защо Кант?

Началният въпрос на „Свят и свобода. Трансцендентална философия и модална онтология“ е въпросът за свободата. Този въпрос е неотделим от въпроса за света – от въпроса за *това, което е*, с който започва самата философия. Твърдението, че въпросът за света е неотделим от въпроса за свободата е не само основна задача, но и изходно допускане на тази книга: светът е невъзможен другояче освен като свобода. Ето защо заглавието „Свят и свобода“ би могло да се чете и като *Свят-свобода*.

Началният въпрос на книгата би могъл да бъде разгърнат чрез поредица от питання. Дали свободата е условие на съществуването, или тя е негов хоризонт? Утопичен ли е този хоризонт? Ако свободата е условие на съществуването, то как можем изобщо да я познаем? Как това условие би могло да се отличи от фоновия „шум“ на съществуването? Как се *изпитва* свободата? Ако, напротив, свободата е обратното на *не-обходимото* условие на съществуването – необходимостта, ако тя следователно е само (утопичен) хоризонт, как изобщо е възможно нейното въобразяване? Можем ли изобщо да я *въобразим*? Възможно ли е следователно *устремяването* към този хоризонт? Възможно ли е то да има практически последствия? А възможно ли е едно уstreмяване, едно движение да няма практически последствия върху изходната си ситуация? Но ако свободата е необходимо условие, то свободата необходимост ли е? Ако е необходимост, то е ли това свобода? Свободата свободен избор ли е, или съдба?

Въпросът за свободата, поставен по начина, по който стои пред нас, е структурно определен от философията на Имануел Кант. Нещо повече: трансценденталната философия представлява най-радикалният опит за онтологическо мислене на свободата. Осъществяването тук завръщане към Кант следователно не е толкова въпрос на избор,

колкото на необходимост. Задачата на тази книга обаче е да преработи тази необходимост като свобода. И така да отговори на изискването на свободата, утвърждавайки го отвъд изходното му условие. Ето защо въпросът за свободата се поставя според радикалния философски обрат на Кант не като въпрос за *същността* на свободата – не само като питането „Що е свобода?“, а като въпрос за условието – или условията – на възможност на свободата: как е възможна свободата? Какво е условието на възможност на свободата?

В този смисъл критиката на свободата като модална категория трябва да бъде осъществена със средствата на самите модални категории. Свободата е мислена като условие, но свободата е самото условие на мисленето. Свободата е задачата на мисленето, която позволява на мисленето, мислейки себе си, да надскача себе си, ставайки повече-мислене, повече-разум – надскачайки необходимостта благодарение на разгръщането на условието на свободата отвъд възможността, според силата на желанието като необходимост на мисълта-живот – свобода.

Тази привидна апория на мисълта-свобода в действителност има конститутивен характер; теза, която е една от отправните точки на тази книга. Апорията на мисълта-свобода е конститутивната апория на една иманентна критика: последната трябва да бъде издържана докрай, за да не се върне към началните си условия. Наместо да стане тавтологична, да осъществи пробив – скок към нова форма, или към ново ниво на сложност-интензивност.

Този пробив наричам *свръхкритика*. Свръхкритиката означава връщане на условието върху самото него. Или условието като преобръщане.

Свободата е хоризонт, а хоризонтът-„предел“ е всеобхватен – той не е „отпред“ или „отзад“, „отгоре“ или „отдолу“; той е едновременен и всестранен. Затова условието не може да не бъде и крайна цел. Но условието като крайна, *противоцелесъобразна* цел означава преобразуването на самото условие, а следователно и преобразуване на началния въпрос. Поставянето на практически философски проблем не е поставяне на въпрос, очакващ отговор, а задача. Задачата няма за цел да отговори на въпрос, а да трансформира условията на неговото поставяне. Отговорът е възможен единствено като отговор на друг въпрос. Задачата е трансформация на условие, което е все още неизвестно.

Такъв е начинът, по който е биде мислена Кантовата философия (на свободата) – начинът, по който тази книга ще действа *върху* нея, *с* нея, *през* нея и дори – *въпреки* нея.

Хоризонт, структура и залози на изследването

Първата конкретна задача на книгата е не само и не толкова изчерпателното разглеждане на понятието за трансцендентална свобода у Кант като историко-философски проблем, тоест като проблем със своя генеалогия, контекст и специфичен *modus operandi*, колкото мобилизирането в експериментален работен модус на хипотетичната онтологическа валентност на понятието. С други думи не става дума за отказ от историческа перспектива, а за радикализация на иманентната понятийна диманика, позволяваща надграждащата трансформация на въпроси и понятия, ключови за възможността за онтология днес.

Хоризонтът на книгата – идеята за свобода – поставя по необходимост в центъра на изследването проблематиката на каузалността (представляваща, както ще видим, ябълка на раздора и за съвременните посткритически онтологии). Разгръщането на проблематиката на свой ред наложи извеждането на преден план на централното методологическо ядро, свързано с модалните категории, в обособена част, от която пък по необходимост се премина към изследването на централното за схващането на залозите на трансценденталния обрат напрежение между условията на възможния опит и генезиса на действителния опит: постави се *въпросът за реалното*. По този начин структурата на изследването се центрира около три пресичащи се оси, които същевременно се „включват“ една в друга като концентрични кръгове или параболични „сводове“: проблемът за каузалността, чрез който се разгръща отношението между свобода и необходимост; проблемът за модалността, съответно отношението между възможно и реално, представляващ модално основание на отношението между свобода и необходимост; проблемът за отношението между емпирично и трансцендентално, а през него – за прехода от регулативна към конститутивна употреба на разума, проблем, през който понятийният вектор се завръща, прекосявайки проблематиката на целесъобразността, но на ново равнище, към хоризонта на идеята за свобода.

Така първата ос свързва кръгово Първата глава на книгата, „Кантовият разрыв: апоретична или синтетична каузалност?“, с последната Шеста глава, „Трансцендентален реализъм и онтогония, или преобърнатото въображение. Кант, Маймон, Делъоз“, докато втората и третата ос очертават силовите линии, свързващи респективно проблематиката на разположените между двата полюса глави. На трите оси следователно съответстват трите модуса на книгата: *хипотетичен*, *тетичен* и *хипертетичен*. Описаната осова симетрия следователно има задачата да поддържа свода, чрез който свръхкритичеката мобилизация позволява погледа към онтологическия хоризонт. Ако Първа и Шеста глава са симетрично фокусирани върху централния проблем на свободата, Втора глава („Трансцендентално и модално“) и Трета глава („Съществуването срещу същността: към една онтология на съществуването“) разгръщат модуса на хипотетиката, съответно метакритиката, чрез изследването на модалната организация на Първата критика. Билото на метакритиката минава по границата на Четвърта глава („Реалността на възможното“) и Пета глава („Трансценденталната философия и изпитанието на реалното. Метакритическият опит на Соломон Маймон“), посветени на въпроса за реалното; тези две глави превключват модуса,

извършвайки преход от реално към *свръхреално* – тоест по посока на един *трансцендентален свръхреализъм*. Това е изходната точка на *свръхкритиката*, съответно *тетиката*, отправяща към хоризонта на модалната онтология. Така първите три глави, изкачващи модалното било, разтварят свръхкритическата възможност за мобилизация на Кантовата философия, докато следващите три глави експериментират с онтологическите ѝ валенции. Тази водоразделна линия обуславя и условното обособяване на корпуса на „Свят и свобода“ в две основни части: „Каузалност, необходимост, свобода, или свобода въпреки всичко“ и „Що е реално? Трансцендентална философия и онтология“. Първата част разглежда хипотетичните модални основи на трансценденталната философия, като се опитва да ги мобилизира свръхкритически към една онтология на необходимия свят, откривайки по този начин хоризонта на втората ѝ част.

Иманентна или историческа херменевтика? Метакритическа епистемология

Ето защо „Свят и свобода. Трансцендентална философия и модална онтология“ не представлява книга *върху* Кант; тя е книга *през* Кант, книга *с* Кант.

„Трансцендентална философия и модална онтология“ не представлява философско-историческо изследване в традиционен смисъл; но какво означава „традиционен смисъл“ от гледна точка на една силна идея за история на философията? Книгата цели да предложи оригинална методология за изследване на Кантовата философия, чиято задача е да преодолее епистемологическия проблем, с който неизбежно се сблъсква историята на философията при заниманието си с конкретна философска система или по-скоро с конкретен философски текст, предлагащ „система“ или „доктрина“: какъв е нейният смисъл? Или по-скоро – какъв е порядъкът на пораждания от нея смисъл? Има ли тя автономен смисъл, различен от контекстуалния? Автономно или контекстуално произвежда значения философският текст? Или може би неговата значимост е резултат на комплексно преплитане на иманентни отношения и външни на текста корелации? Но в такъв случай какво е съотношението на едните с другите? Континуални или дисконтинуални са те? Могат ли контекстуалните връзки и напрежения да модифицират и дори да преобърнат значението на един философски текст? Но това преобръщане не е ли самото то *значение*? Трябва ли да има предел и контрол над интерпретациите – необходимо ли е те да бъдат институционално регулирани?

Обобщавайки, можем да опишем динамиката на историята на философията, и по-общо на историята на науките и епистемологията от средата и втората половина на миналия век, като съревнование между два принципни подхода, целящи да отговорят на така поставените въпроси. Ще определя конвенционално двете противоборстващи си позиции като *автономична* и *хетерономична*, а представителите им – като „автономисти“ и „хетерономисти“. Автономичната позиция се свежда до идеята за автономен генезис и организация на значението на философския текст, което трябва да бъде изследвано систематично и иманентно на самия текст – на „философския труд“ или „творба“: задача на

този подход е да се реконструира смисълът на философската теза или система и едва на втори етап да се търси отношението ѝ с другите философски системи и външната действителност. За разлика от нея, хетерономичната позиция схваща философския текст като отворено поле на взаимодействия и сблъсък на смислови тенденции – на външни на текста концептуални призми и системи на означаване, на идеологически порядъци и светогледи, които обуславят неговата организация, надскачаща автономната индивидуална интенция и контрол на пораждането на значения. Хетерономичната позиция е свързана с налагащите се в средата на миналия век тенденции на новия историзъм в епистемологията и историята на науките, които се появяват след Втората световна война на първо място във Франция.

Идеогенетична операция и свръхкритически обрат. Методологически перспективи

И така, в основата на изследването заляга опитът за *свръхкритически* прочит на Кантовия критически проект. От една страна, той би трябвало да следва логиката на системата: да представя вътрешната ѝ свързаност адекватно, но и тълкуващо, тоест да бъде своеобразен *иманентен* материално-херменевтичен прочит (в смисъла на *материалната херменевтика* на Петер Сонди и Жан Болак). Същевременно прочитът има за задача да мобилизира *свръхкритическата* валенция на „текста-обект“. Това ще рече да мобилизира „дълбинната“ му логика, да катализира основания, които са налични в системата на трите Критики. Ето защо залогът на настоящото изследване е двоен – залог с двойно действие или начално двоен залог, чиито измерения действат според единна, дори и синкопна, мяра. От една страна, залогът е *метакритически*, доколкото се свежда до опита да изведе неактуализирани семантични валенции на Кантовата система, които предполагаемо остават в сферата на нейната *пределна* валидност – извеждане, чието условие все пак е натягането на системата до хипотетичния предел на семантичната ѝ потенция и съответно, правдоподобност. От друга страна, залогът е *свръхкритически*, което ще рече, че работата върху критическия корпус преминава в модус на понятийна мобилизация и интензивност, потенциално и хипотетично надскачаща сферата на предполагаемата семантична валидност на Кантовата система. В това отношение Втората част на изследването представлява и експериментална лаборатория за изпробване на валидността и оперативния потенциал на понятия, ключови за проекта за модална онтология – на първо място на модалните категории възможност, желание и необходимост, на категориите реално и/или действително (също и модални категории според Кантовата схема), на опозициите *възможно – действително*, както и *случайно – необходимо*, на средишните идеи за каузалност и целесъобразност, завихрящи описаната модална констелация, и в крайна сметка на идеята за трансцендентална употреба на разума: на идеята за свобода. В това отношение Кантовата критика е не само основание, а и динамичен структурен материал; но същевременно, и преди всичко, *въпреки* всичко – необходим хоризонт. *Необходим* хоризонт, доколкото според убеждението, представляващо неразривната точка на метакритическата и свръхкритическата перспектива, Кантовата философия поставя

изискването, в което модалната онтология *трябва* да устои: *свобода въпреки всичко*. Ето защо експерименталната хипотеза на това съчинение – хипотезата относно възможността за преработване на трансценденталната философия като подстъп към модалната онтология, има сама по себе си *тетично* действие.

Следвайки това изискване, опитът за иманентно-мобилизиращ прочит на трансценденталната философия, на първо място на понятието за трансцендентална свобода като онтологическо понятие, се разгръща в хоризонта и според изискването на *модалната онтология*. Като философски проект, но и като философска методология модалната онтология – чиято нагласа ще бъде представена детайлно във Встъплението на книгата – се основава на принципите на езиковедската теза и респективно структурно-семантична теория, обозначавана като *идеогенезис* (предложената от българските лингвисти Красимир Манчев и Христо Тодоров оригинална преработка на оперативното езикознание на Гюстав Гийом, вж. Втора част на Втора глава), даваща ситематичен израз на линията на „Аристотеловата левица“ (по израза на Ернст Блох), която бихме могли хипотетично да проследим от Аристотел, през Авицена, Авероес, Бруно и Спиноза, до Гьоте, Шелинг, Новалис, Ницше, Бергсон и Гийом, а според хипотезата, която ще бъде развита тук – и до Имануел Кант. Кантовата революция, основаваща се на иманентността на критическата операция, има неочаквана, но пряка структурна връзка с идеогенетичния модел – иманентистки модел на езика, предлагащ иманентни средства за изследването на вътрешната му динамика. Рефлексивността на критическата операция предполага на свой ред разделянето – или произвеждането – на субект и обект в лоното на самата *деляща-решаваща* операция – *критическата* операция в силния смисъл на думата. Тази критическа операция съответства на изведената от идеогенетичната теория начална идеогенетична операция: формирането на семантичната структура на екзистенциалния глагол *съм* и прогресивното екстериоризиране на семантичната му материя.

Така, на основата на предложената оперативна хипотеза, книгата предполага особеното двойно експериментиране с понятията на Кант през призмата на идеогенетичната теория и свързаните с нея философски и езиковедски перспективи, и обратното – експериментирането с техните постановки през философията на Кант. С други думи, няма да става дума за прилагане на един описателен и аналитичен *метаезик* към *езика-обект*, в случая текста на Първата Критика; философията на Кант няма да бъде свеждана до език-обект. Напротив, този опит е движен от желанието трансценденталната философия да бъде мислена в перспективата на нейното основополагащо понятие, понятието за свобода. По тази причина, независимо от императивно самоналожено изискване за вярна на *намерението на творбата* употреба на комплексния инструментариум на Кантовата система, както и за схващане на режима на действието ѝ, неизбежно ще се достигне и до опит за иманентното ѝ мобилизиране по посока на превключването ѝ в *свръхкритически* режим – режим, според изходната ми хипотеза, обусловен от нейни принципни положения, но неизявен като експлицитна нова фаза на критическия проект (негово „доктринално“ разширение, според Кантовия израз, който предстои да обсъдим по-долу във Встъплението). Ето защо, следвайки

в дълбочина изискването и залога на трансценденталната философия, ще трябва по необходимост да престъпим – дори, да превъзмогнем – собствената ѝ догматична саморегулация. Ако се позова на елегантния опит на Кант от Увода на първото издание на Първата Критика да неутрализира предварително упреците в неяснота („някои книги щяха да станат много по-ясни, ако не бяха искали да бъдат така ясни“, АХІХ, с. 50²), мога да го преработя така: *тази книга щеше да създава впечатление, че е много по-вярна на обекта си, ако го смяташе за обект, а не за съ-субект*. Следователно тук не си поставям за цел създаването на метаезик, респективно, чрез същия епистемогически разрез, произвеждането на език-обект; целта ми е, напротив, в съответствие с аксиомата за иманентно действие на модалната онтология, самият език-обект да бъде „еманципиран“ като *език-субект* – свръхкритическа трансформация, която би могла да се осъществи чрез отключването на потенциата на неговата субективна иманентна воля, *волята на творбата, voluntas operis* (по термина, който ще открием в свършено различен смисъл в *Operis de religione* на Франсиско Суарес). Така концептуално-експерименталната насока на изследването се свежда да опита да доведе няколко централни Кантови понятия до техния предел, за да осветли (свръх)критически условията на възможността им. Тоест да ги изследва не само и не единствено според очевидната – но и заблуждаваща с очевидността си – внедрена в тях *повествователна* целесъобразност, но и съобразно тяхната латентна действеност, с иманентния им потенциал да постигат повече от комплексната си очевидност: тяхната трансцендентална ексцесивност. Да изследва не само предела на възможността им, но и да форсира предела; нещо повече – да се опитва да въобрази възможността отвъд предела: една друга възможност след предела на възможността.

Така модалната насока, предлагана от книгата, утвърждава една *необходима* възможност – възможността на необходимостта като безусловна необходимост на свободата. Обратът по посока на аподиктичната модалност несъмнено изглежда не само нелегитимен, но и във висша степен проблематичен в перспективата на онтологиите на потенциата. Така и трябва да бъде. Защото, в рязък контраст с онтологиите на потенциата, тази книга твърди, че аподиктичната модалност, модалността на необходимостта е *необходима* за една основана на идеята за свобода онтология на съществуването.

Ние никога не сме мислили необходимостта иманентно, тоест модално: тя винаги е била вторична спрямо хипостазата на същността. Безусловната необходимост винаги е била предикат на абсолютната трансцендентна същност – *actus purus, ens realissimum* – или на всемогъщата съдба, дори и хипостазирана като детерминистична механика, като пълновластието на слепия случай (което в крайна сметка отвежда радикалния скептицизъм до мистичен оказионализъм) или органика – на импулсите, поведенията, преобърнатите архетипи на несъзнаваното. Но модалната иманентност на необходимостта означава необходимост на самото съществуване, на съществуването като свобода: тоест

---

² Имануел Кант. Критика на чистия разум. Прев. Цеко Торбов. Трето издание, София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2013, с. 50. [Първо издание: София: БАН, 1967.]

необходимостта на възможността за абсолютно начало и устояване в него, въпреки химерата на трансцендентната същност. Свобода означава условие, което се дава, за да се удържи само, без никакъв трансцендентен гарант. Етосът на крайността е безпределният етос на свободата.

Предложеният от книгата модален обрат следователно е обрат по посока на *необходимото действие*, действието, което оневъзможнява редуцията на потенциата, отхвърляйки на първо място хипостазирането ѝ като субстанция. Същевременно той е и обрат по посока на третия член на редутивно свежданата до дихотомия Аристотелова модално-онтологическа триномия, а именно *ἐντελέχεια* – ентелехията, необходимият термин, допълващ двойката *δύναμις* – *ἐνέργεια*; термин, без който последните биха били затворени в онтологическа тавтология; термин, който си позволих да предам, на основата на експериментално тълкуване на Аристотеловото понятие, като *устояване*. Установената от Кант не по-малко неочаквана връзка между свобода и необходимост, на която според предложения тук прочит се основава трансценденталният преход от теоретична към практическа философия, е и дълбинното основание на опита за обвързване на трансценденталната философия със свръхкритическия проект на модалната онтология. Извършеният по протежението на „Свят и свобода“ преход, преход от хипотетично към хипертетично измерение, има за цел да мотивира модалния обрат, катализирайки вътрешните му основания в самия критически корпус. Ключова роля на катализатор в това отношение играе идеогенетичния модел, предоставящ възможност за понятийното преосмисляне на възможния опит у Кант във връзка с понятието за съществуване, респективно на фундаменталните модални категории от екзистенциалния ред – възможност, желание и необходимост. Описаният комплексен модален преход, представляващ по същество модално-онтологически обрат, обуславя идеята за необходимостта на свободата, съответно за свободата като необходимо условие на съществуването. Той прави неизбежна и комплексната структура на изследването: параболичната структура на вписани едни в други понятийни сводове.

Модална онтология. Генеалогия и полемичен контекст

Полагането на свободата като изходно условие и хоризонт обуславя схващането на въпроса за свободата като средищен въпрос за посткритическата онтология. Неотделимостта на онтология и теория на субекта е необходимо допускане по отношение на понятийното ядро – или апоретичния възел – на свободата. Свободата не би могла да бъде мислена онтологически без да бъде предположена една философска теория на субекта. Същевременно, не бихме могли да мислим свободата във връзка със субекта без да предположим онтологически хоризонт. Но това *пред-полагане* предполага преобръщане, критическо преосмисляне както на самата идея за субект, така и на идеята за онтология, на *науката за това, което е*. Така би била заличена противопоставеността между въпроса, отнесен до битието, и този, отнесен до съществуването, под формата на една онтология на съществуването – онтология, чиято възможност е необходимостта на порядъка на свободата. Ето защо задачата на книгата се свежда не толкова до преодоляването на понятийния порядък на трансценденталната философия – на понятия като причина, каузалност или целесъобразност, колкото до тяхната преработка в нов, по-комплексен и интензивен понятиен порядък. Свр̀хкритическият пробив, преобръщащ началното условие като хоризонт, представлява преобразуването на трансценденталната философия в модална онтология. Ето защо: *модална онтология*.

Програмата за модална онтология, в чийто хоризонт се вписва настоящото изследване, се разгръща от „Наративната система в късните романи на Достоевски“ (1998), докторския ми труд, до последните ми книги – „Новият Атанор“ (2019), „Свобода въпреки всичко“ (2021) и *Persister* („Да се устои“, под печат). Тя беше разгърната в парижко-софийския ми семинар (2001–2003) към Международния философски колеж и в ръководената от мен програма „Метаморфози на общността. Към една модална онтология“ в парижката институция през миналото десетилетие (Международен философски колеж, Париж, 2004–2010), свързани с които са и книгите ми от този период, особено „Невъобразимото“ (2003), „Тялото-метаморфоза“ (2007), *L'altération du monde* (2009; ново преработено издание на японски, 2020), *La métamorphose et l'instant – La désorganisation de la vie* (2009), както и в броя на сп. *Rue Descartes* « La métamorphose » (2009), включващ студията „Метаморфозата и събитието“ и разговора с Жан-Люк Нанси „Метаморфозата, светът“.

Модалната онтология има своята генеалогия, тема на други, публикувани или предстоящи изследвания. Като философски проект, но и като философска методология, модалната онтология представлява опит да се ремобилизира философската линия, която определям с израза на Ернст Блох „Аристотелова левица“ – традиция, изхождаща от Аристотел и неговите далечни вдъхновители Анаксимандър и Хераклит, преминаваща през радикалните му средновековни интерпретатори, между които особено значими за линията на модалната онтология са Авероес и Дънс Скот, през Бруно, Спиноза, Шелинг и Новалис, за да достигне

до Бергсон, оперативното езиковане на Гийом и Красимир Манчев, Матерон и Дельоз³. Осъществено метатеоретично усилие върху линията на динамичната онтология същевременно ми позволи да излявя натрупания в заниманията през предното десетилетие ресурс на положения върху теорията на оперативното езиковане модален анализ на повествователните структури в онтологическа перспектива и така да фокусирам въпросната перспектива на границата на новото хилядолетие. Най-общо казано, модалната онтология се основава на следната теза: съществуването на съществуващото или съществуването *като* съществуващото би могло да се схване единствено през начините или *модусите*, чрез които то се изразява или проявява. Ако съществуването е условието на изразяването, то винаги трансцендира себе си, то *стъпва през* или *отвъд* (буквален превод на *ex-sistere, ek-stasis: не-стъпва* или *из-стъпва*) собственото си условие – то се *из-стъпва, ек-систира* във всеки акт на изразяване. Така модалната онтология утвърждава принципа на *онтологическата индивидуация*. Основавайки се на комплексното понятие за съществуване, което разработва, модалната онтология си поставя за цел да допринесе за преодоляването на хилядолетната забрава или редукция на съществуването.

Следвайки тези радикални предпоставки, „Свят и свобода“ има два основни полемични залога по отношение на съвременния дебат. От една страна, става дума за контраатака срещу атаката на неохюмианските „спекулативни“ онтологии срещу идеята за причинност. „Трансцендентална философия и модална онтология“ ще поведе критиката на понятието за причинност, но не просто за да го сведе редуktivно до една субективна интелектуализация, която би превърнала Кант в карикатура на учебникарския Нютон. Затова, отказвайки се да проектираме необходимата критика на причинността върху трансценденталната философия, ще се изправим свръхкритически срещу това понятие. Това би означавало да четем Кант не заедно с Нютон, а с Пригожин; така ще достигнем до въвеждането на експерименталните понятия за *противоцелесъобразност* и *метакаузалност*. От друга страна, става дума за контраатака на „модалния фронт“, парираща атаката срещу идеята за необходимост. Необходимостта не е схваната като необходимост на същността, тоест на субстантивиранията като власт потенция. Необходимостта е безусловното условие, според което идеята за свобода е възможна само като синтетично понятие, *включващо* справедливостта. Синтетичната модалност изразява мярата на безмерното: мярата на съществуването. Отхвърлянето на идеята за необходимостта като безусловно условие на свободата би означавало отхвърляне на идеята за справедливост. Аксиомата ни е сводима до формулата: атаката срещу необходимостта е неизбежно атака срещу справедливостта. Очевидно тази контраатака се разгръща на фронта на онтологията на потенцията. Следвайки Кантовата критика на една

---

³ За отбелязване е, че наскоро, през 2015 г., Джорджо Агамбен публикува в книгата си „Употребата на телата“ глава „За една модална онтология“ – заглавие, повтарящо десет години по-късно това на програмата ми в Международния философски колеж (институция, в която сме работили по едно и също време), употребявайки понятието в сходна перспектива, без при това да споменава скорошните му употреби в съвсем близък до неговия контекст (вж. Giorgio Agamben, *L'usage des corps*, Paris, Seuil, 2015). Детайлните връзки между моя проект и предложената от Агамбен оригинална перспектива ще дискутирам в отделно съчинение.

волунтаристична идея за свобода в „Критика на практическия разум“, „Свобода въпреки всичко“ предлага метакритика на онтологите на потенциата като празни и несъстоятелни, доколкото нямат вътрешен регулативен принцип, който да позволява преодоляването на предпоставеното условие: а именно принципът на *необходимия* свят.

Ако схващането на свободата като онтологическо условие или като субективна ефективност е пределът, до който достига модерната философия, то тя не трябва да бъде парализирана на този предел, а напротив, чрез една трансформираща катастрофа тя трябва да премине отвъд него в модуса на *хипертетиката*, тоест на преобразуващото действие – на действието, което преобразува условието като ефективност: да премине в модалността на онтологическото или *онтогоническото действие*.

Свърхкритика и модална онтология

Книгата си поставя за цел да мисли Кантовото понятие за „критика“ на висотата на собственото му изискване. На първо място, това означава, че ще бъде отчитана интензивната семантична потенция на понятието, възродено и преработено от Кант на основата на благодатната му етимология. Освен „критика“ в модерния смисъл на думата (наследник на *kritikē tekhnē*, „изкуството на критиката“), думата има важно значение в юридическия дискурс в Древна Гърция. Преди „критика“ в модерния смисъл на думата, *ἡ κριτική* означава по-общо „способност за съдене“. (В Кантов смисъл бихме казали дори „съдна способност“ или „способност за съждение“, което би ни отвело и до хипотезата за рефлексивния характер на Третата Критика: в тази перспектива заглавието *Kritik der Urteilskraft* би могло да се чете като „Критика на критиката“.) Самата дума *κριτική* произлиза от глагола *κρίνω* – „деля“, „разделям“, „пресявам“, „различавам“, „отсъждам“, „тълкувам“, „решавам“, от който произхожда и думата *криза*, *κρίσις* (буквално „отделяне“, „разделяне“, „раздор“, „решение“, „съдебно решение“, „отсъждане“). Понятието *κριτική*, наред с други производни на *κρίνω* като *κριτής* („съдия“, „тълкувател“) и *κριτήριον* („признак“, „съдилище“, „присъда“), заема важно място в гръцката юридическа терминология. Самият глагол *κρίνω* на свой ред вероятно отправя към праиндоевропейския корен **krei-*, означаващ „пресявам“, „отсявам“, и оттам – „разделям“, „разграничавам“.

Свърхкритиката следователно на първо място е критика. Тя е критика в силния смисъл на думата, доколкото се опитва да радикализира валенциите на Кантовите понятия и тези дори обръщайки ги срещу конвенционалното им схващане; но тя продължава да изследва условията на ефективност на понятийния ред на трансценденталната философия, без да подлага на съмнение самия критически порядък. С други думи, ако радикализира проблема за каузалността например, свърхкритическата позиция има за задача да *изостря*, да *динамизира* понятията – симптомите, напреженията – но не се опитва да снесе един цялостен концептуален порядък. Това би била задачата на *тетичния* модус на *модалната онтология*.

Така понятието „свърхкритика“, задаващо перспективата на книгата и свързващо я с хоризонта на проекта за *модална онтология*, ще бъде използвано в тройк смисъл. Още по-точно казано, синтетичното значение на понятието „свърхкритика“ ще бъде производно на три условно разграничени аспекта, респективно задачи, определящи структурата на работата (разграничени *условно*, доколкото едновременното им действие формира синтетичната задача и методологическа възможност на книгата). Първата от тези задачи е радикализирането на потенцията на самото Кантово понятие за *критика*, чиято собствена радикалност е притъпена от редуktivната му доксична историзация. Редуktivните интерпретации както на опонентите, така и на последователите на Кант, може би още приживе на мислителя от Кьонигсберг, прогресивно са свели понятието за *критика*, и респективно проекта за трансцендентална философия, до това, срещу което именно е бил насочен критическият проект: догматична философия. Трансценденталната философия е сведена до трансцендентален догматизъм.

1. Радикализацията на Кантовото понятие, тоест разкриването на радикалния му иманентен *свръхкритически* потенциал, води преди всичко до твърдението, че критиката е онтология *сама по себе си*. Това твърдение, което прояснява структурата на заглавието на тази книга, се основава, както установихме от осъществения обзор, на често недоразбраните или премълчавани тези на Кант, които, дори и да не поставят понятието за онтология в центъра на моторното понятийно ядро на критиката, дават недвусмислени податки за интерпретация на критиката като онтологически проект. Ще нарека *хипотетичен* този пръв аспект на употребата на понятието „свръхкритика“, респективно първата задача на книгата – схващането ѝ като *ремобилизация* на хипотетичния радикален потенциал на Кантовото понятие за критика. Неговото разгръщане довежда по необходимост до втория аспект, респективно задача, на понятието; този втори аспект определих по-горе като *тетичен*.

2. Ако първото измерение на понятието „свръхкритика“ представлява катализираща мобилизация на свръхкритическия потенциал на критиката, то второто измерение представлява хипотеза за самата критика.

Хипотезата се отнася до *модалната* структура на критическия проект. Тя е следната: бидейки движена от модалността на необходимостта (чийто израз е описаното ограничаващо условие), критиката надскача собственото си условие. Ако в Първата Критика критическият проект работи сам в *хипотетичен модус*, тоест изследва условията на познанието, то във Втората Критика и „Метафизика на нравите“ критическият проект, преминавайки към изследването на висшата способност за желание, респективно на практическия разум, извършва прехода към *тетичен модус*. Този преход е буквално *скок*; той предполага качествено трансформативно „разширение“: метафизиката – свръхсетивното – се нуждае от скок. Доколкото безусловното не е изводимо от прогресията (която всъщност е регрес до безкрайност, очевидно аналитичен в основата си – „абсолютно недостижимо във възходящата редица на условията“), неговата сфера е достижима чрез трансформативната работа върху условието, която прекъсва собствената му обусловеност. Това обаче означава, че в сферата на обуславянията трябва да предположим възможността на един паралелен порядък, или казано по-точно, на едно спонтанно начало, според Кантовия термин – на една „спонтанна каузалност“ – „каузалността от свобода“. И действително след трансцендентално-модалната си преработка онтологическата трансцендентна безусловност вече е *иманентна* безусловност. Името, което Кант дава на тази иманентна безусловност, е *свобода*.

Така критическият проект достига до *категорическия* императив, тоест до категорични твърдения и предписания – до *максими* според Кантовия термин, които, дори и да имат регулативен характер, вече надскачат чисто хипотетичната употреба на понятието „критика“. В този смисъл *критиката надскача себе си*. Тя включва иманентен ексцесивен елемент, който ѝ позволява да самонадмогне хипотетичната си модалност. Ограничителното условие следователно действа като възможност на *разширителната*, синтетична употреба, която именно критическото изследване открива в основата на условието. Така критиката

функционира рефлексивно, тоест *метакритически* сама по себе си, позволявайки собственото си надскачане, с други думи *свръхкритиката*.

Тук очевидно става дума за радикална хипотеза върху Кантовата идея за критика. Тя няма за цел да предложи свръхинтерпретация на критиката, а *свръхкритическа* модалност на критиката. Така второто значение на свръхкритиката ще бъде определено като *тетично*. Неговата максимална валентност е онтологическият режим на критиката.

Можем да опишем свръхкритиката като критическо самонадскачане, имащо задача именно да преодолее критическия разрыв – или кризисния момент. Кризисният момент е свързан с разтварянето на разриви между отделните модалности и съответно способности. Същевременно той изявява *конструктивния* потенциал на критическия проект, който също придобива свръхкритически, продуктивен характер: продуктивен синтез на трансценденталното, основаващ се не толкова на прехода между модалните области („способности“), колкото на *пробива* или *прескока* между техните „разрывно“ обособени сфери. Тези трансформативни сили са именно *способностите* (които Кант разделя на „низши“ и „висши“: именно последните стоят в основата на трансценденталната възможност на разума).

Един от централните метакритически проблеми, който поставя книгата, проблем, който застава в центъра и на първата значима „съюзническа“ критика на трансценденталния проект, тази на Соломон Маймон, е свързан с хетерогенния произход на способностите на духа. Познавателната способност в частност има два отделни, несводими един към друг източника, а именно усещането и разсъдъка. Хипотезата ми е, че допускането за тяхната начална хетерогенност налага ключовата роля на *третото* – тоест на необходимостта от синтетична операция – в структурата на Кантовия проект. (Или може би, по-крайно предположение, обратното: необходимостта от синтез налага хетерогенността на произхода?)

При всички случаи така именно се явява *третото*. Третото не е медиатор, а трансформатор, *реле*. То е свръхкритическият пробив, едновременно пробив и трансформация, между изведените критически способности-условия на разума. Третото е винаги „помежду“. Но то не е просто медиатор, то не е „среда“; то е *мяра*. Тоест то е мярата, чрез която критиката *премерва* самата себе си – според етимологията на глагола *κρίνω* – и така всъщност постига свръхкритиката, тоест надскача самата себе си: достига до модалността на необходимостта, осъществявайки аподиктичния, тетичен обрат. И така, *кризата* на критиката отвежда към *свръхкритиката* – тоест към новия *тетичен* модус, модуса на необходимия свят, където хипотетичната критическа онтология става *тетична онтология*, онтология на необходимостта.

Модално-онтологическите регулации се възприемат като иманентна имплицитна и в този смисъл своего рода несъзнавана структура на критическия проект. Бихме могли да се опитаме да опишем действието им с Кантовия израз *скрито изкуство*, описващ действието на трансценденталния схематизъм. Подобно на трансценденталния схематизъм това „трето“, осъществяващо „прескока“ между двата автономни извора на знанието – усещането и

разсъдъка, модално-онтологическото „трето“ на свой ред прави пробив, прескок или действа като преобразувател, като реле между „модусите“ на критиката, отговарящи на респективната модална сфера на всяка една от основаващите ги *способности*. *Модалната онтология* в този смисъл е скритото *тайно изкуство*, което работи в дълбините на критическия проект неосъзнато, тоест това е един вид самата способност за въображение на критиката. И така, модалностите, *модо-онтологическата* им текстура, са, така да се каже, самата способност за въображение на критиката. Те са въображението на критиката, което ние стимулираме, мобилизираме *продуктивно* по отношение на нейния *конститутивен* порядък. Този конститутивен регистър обаче не трябва да е „нелегитимният“, „фантастичен“ регистър, който е отхвърлен у Кант, а е един надскачаш го съобразно изискването на свръхкритиката *хипертетичен* порядък.

3. Така третото измерение на понятието „свръхкритика“ е *хипертетичното* измерение. Тук вече понятието „свръхкритика“ предполагаемо функционира в порядък, надскачаш Кантовата или кантианската критика или свръхкритика. Тази надграждаща употреба на понятието „свръхкритика“ има критическа роля – в Кантовия смисъл на понятието – в икономията на философския проект, предложен като хоризонт на свръхкритическата операция: именно то е натоварено със задачата по разчистване на полето и инструментите, необходими на предстоящата *тетична* работа върху *онтологията на необходимия свят*. Онтологията на необходимия свят – хипотезата или *хипертезата*, която задава хоризонта на това изследване – трябва да очертае хоризонт на онтологическа работа: работата върху *модалната онтология*.

По този начин нелегитимният от гледна точка на Кантовата регулативна идея „хипертетичен“ *конститутивен* порядък полага Кантовата *регулативна онтология* на нивото на една иманентистка онтология, тоест онтология, засягаща самата материя. Тук Коперниковият обрат става *Пригожинов обрат*, тоест обрат по посока на теорията на необратимите системи и теорията на хаоса, поставящи под въпрос идеята за универсални природни закони, движещи Коперниково-Нютоновата революция. *Свръхкритиката* е своего рода *термодинамика* на критиката: теория, в която старите закономерности не действат и същевременно нивото на природната каузалност се модализира като спонтанност, тоест придобива творчески или субективен характер, давайки начало на *новата революция* и респективно на *новата връзка* (по формулата на повратната книга на Пригожин и Стенжер). Благодарение на свеждането на онтологическия въпрос до модален въпрос – същността на Кантовия обрат по посока на изследването на условията на познанието, Пригожиновият обрат на свой ред преработва, съобразно изискването на необратимостта, модалния въпрос като синтетичен модално-онтологически въпрос. Казано другояче, въпросът за *това, което е*, се преработва в модалния въпрос *как*, поставен в онтопоетическа перспектива: *как светът става свят? Как светът се прави свят?* За да не припишем на регулативната идея за абсолютно необходима същност конститутивен характер, хипертетичната модалност на изследването ще постави въпроса за трансценденталното като иманентност на света.

Така проонтологическата трансцендентална критика на модалната онтология – *онтологията на необходимия свят* – има за задача да изведе трансценденталната операция в сферата на *абсолютно необходимото*, което – основна аксиома на модалната онтология – не е нищо друго освен самото съществуване. Третият модус на книгата следователно е радикално-експериментален; той се осъществява според изискването на философската *хипертетика* или *фантастика*. Разбира се, *хипертетичното* измерение на критиката единствено разтваря хоризонт. В този смисъл то е пролегоменално – то води към една следваща, именно *тетична* книга. Ако цитирам Кантовия програмен проект, изложен в Предговора на първото издание на Критиката, бих могъл да го опиша като бъдеща *метафизика на природата*. Засега обаче ще предпочета израза *онтология на необходимия свят* или *онтология на бъдещата природа*, за да насоча към предполагаемия, *необходим* обрат по посока на необходимия свят, света на бъдещето.